

ORIENTAL JOURNAL OF ACADEMIC AND MULTIDISCIPLINARY RESEARCH

Open Access, Peer Reviewed Journal

Scientific Journal

www.inno-world.uz

+998 33 0178868

КОРБАСТИ ҲИССАЧАҲО ДАР МАҶМУАИ "АСПИ ОБЌ"-И БАҲМАНЁР

РАХМОНҚУЛОВ АМИР АБДУАҲАТОВИЧ,
хатмкунандаи факултети Филологияи Донишгоҳи
давлатии Самарқанд ба номи Шароф Рашидов

АННОТАТСИЯ.

Дар мақола оиди таснифоти ҳиссаҷаҳо аз рӯи ифодаи маъно ва сохту таркиби сарфӣ, корбасти он дар забони адабии тоҷик ибрази ақида шудааст. Барои гузаронидани таҳлили сарфии ҳиссаҷаҳо мисолҳо аз маҷмуаи ҳикояҳои "Аспи обӣ"-и Баҳманёр интихоб шудаанд.

Вожаҳои

калидӣ

сарф, ҳиссаҷаҳои нутқ, ҳиссаҷаҳои ёридиҳандаи нутқ, ҳиссаҷа, сохт, вазифаи услубӣ.

МУҚАДДИМА

Калимаҷаҳои мансуби ҳиссаҷаҳои номустақили нутқ барои ифодаи муносибати наҳвии байни калимаҷа, калимаҷоро ба калимаҷа, ҷумлаҷоро ба ҷумлаҷа алоқаманд кардан, инчунин ба ҷумла ё аъзоҷаҳои ҷудоғонаи он тобишҷаҳои иловагии маъноӣ ва эҳсосӣ бахшидан қор фармуда мешаванд. Ҳиссаҷаҳои ёридиҳандаи нутқ азбаски вазифаи номинативӣ надоранд, аъзои мустақили ҷумла шуда наметавонанд.

Ҳиссаҷаҷаҳои ҳиссаи ёридиҳандаи нутқ мебошанд, ки ҳамчун элементҷаҳои услубии гуфтор, чигунагии муносибати гӯяндаро нисбат ба фикри гуфташуда таъкид мекунанд ва барои ифодаи тобишҷаҳои иловагии калима, таркибу ибораҷаҳои алоҳида ва ё ҷумлаҷаҳои том хизмат мекунанд. Ин ҳиссаи нутқ элементҷаҳои мустақили **ана, мана, бале, оре, ҳа, ҳо, не, на, фақат, ҳатто, наҳод, наҳодки, на ин ки, ҳам, боз ва унсурҷаҳои шаклсози - а, - я, - е, - э, - ку, - куя, - да, - дия, - о (- ё)** ва ғайраро дар бар мегирад. Аз рӯи шарҳи академик В.В. Виноградов «Ҳиссаҷаҷаҳои одатан маъноӣ пурраи мустақили реалӣ ё материалӣ надоранд, балки пеш аз ҳама ба маъноҷаҳои калимаҷа, гурӯҳи калимаҷа, ҷумлаҷаҳои тобишҷаҳои иловагӣ мебахшанд ва ё барои ифодаи муносибатҷаҳои гуногуни грамматикӣ (инчунин мантиқӣ ва экспрессивӣ) хизмат мекунанд. Маъноӣ лексикӣ ин қабил калимаҷаҳо бо вазифаҳои грамматикӣ, мантиқӣ ё экспрессивӣ-услубии онҳо мувофиқат мекунад».

Ба ҳамин тариқ, онҳо «...барои қувват додан ва ба таври махсус қайд кардани чизе, ки дар калима, ибора ва ё ҷумлаи муайян ифода мешавад, хизмат мекунанд». Аз ин ҷиҳат ин хусусиятҷаҳои вобаста ба завқ, тарз ва услуби истеъмолии нависанда, вобаста ба характери гуфтори персонажҷаҳои асар ва баёни тобишҷаҳои гуногуни маъно буда, дар тарзи баён муайянкунандаи як хислати забони нависанда ба шумор мераванд.

ТАҲЛИЛИ АДАБИЁТ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Ба омӯхтан ва таҳлилу тадқиқи ҳиссаҷаҳо олимони тоҷик, асосан, аз солҳои 1940 сар кардаанд, ки то он замон ин гурӯҳи калимаҳоро ҳиссаҳои гуногуни нутқ мешумориданд. Оид ба ҳиссаҷаҳо, бори аввал, соли 1940 дар китоби дарсии «Грамматикаи забони тоҷикӣ» маълумоте дарҷ гардид, ки аз қоидаҳои хеле мухтасари умумӣ иборат аст: **«Ҳиссаҷаҳо ҳиссаи номустақили нутқ аст, ки барои ба ҷумла ва ё ба аъзоҳои вай додани маъноӣ камтар дигар кор фармуда мешаванд. Мисол: ҳатто, наҳод, магар, фақат, не, на, охир, -ки, -мӣ, -а, -чӣ ва ғайра».**

Дар ин китоб пайвандаки тобеъкунандаи «ки» ҳам ҳиссаҷа шуморида шудааст. Аз ҷиҳати вазифа онҳоро ба ду гурӯҳ тақсим намуда, ба гурӯҳи якум, ҳиссаҷаҳоеро, ки ба ҷузъҳои ҷумла чигунагии муносибати гӯяндаро таъкид мекунанд (наҳодки, фақат) ва ба гурӯҳи дуюм, ҳиссаҷаҳоеро, ки барои сохтани калимаҳои нав хизмат мекунанд, дохил кардаанд.

МУҲОКИМА ВА НАТИҶАҲО

Ёридиҳандаҳои мазкур элементҳои лексикӣ ифодаи муносибатҳои субъективӣ нутқ мебошанд, ки якҷоя бо воситаҳои грамматикӣ (сиғаҳои феълӣ) ва оҳанги гуфтор кор фармуда мешаванд.

Ҳиссаҷаҳо, ки як қисми таркиби луғавӣ забон ҳисоб меёбанд, ҳарчанд микдоран каманд, ҳамчун воситаҳои ифодакунандаи рӯҳи забон, суратдиҳандаи ҳусну таровати он барои саҳеҳу мӯъҷаз ва амиқ инъикос намудани фикр ва умуман ҳаёти маънавии халқ роли муҳим мебозанд. Муносибати гӯянда ё нависанда нисбат ба ин ганҷинаи забон ва тарзи интихоби истеъмоли онҳо дар нутқ равиҳои гуногуни услубиро ба миён меоварад. Аз ин ҷиҳат ҳар як гӯянда ва ё адиб майлу услуби ба худ ҳосе дорад ва интихоби ҳиссаҷаҳо ва мавқеи истифодаи онҳо дар нутқ пеш аз ҳама ба ҳуди ӯ вобаста мебошад. Истеъмоли ҳиссаҷаҳо дар гуфтор аз ду ҷиҳат қобили қайд мебошанд: «аввалан аз он ҷиҳат, ки онҳо ба ҷумла ва қисмҳои алоҳидаи он тобишҳои гуногуни модалӣ ё худ маъноӣ бахшида, дар ифодаи айнияти мақсад зиёд шудани таъсири нутқ ёрӣ мерасонанд. Сониян, нависанда дар истифодабарии ҳиссаҷаҳо низ унсурҳои китобӣ ва гуфтугӯиро ба ҳам омехта бо роҳи муносиб кор фармудани бисёртар ҳиссаҷаҳои махсуси услуби гуфтугӯӣ сайъ мекунад, ки дар натиҷа онҳо ҳамчун воситаҳои услубии муҳимми забон хусусияти умумӣ пайдо мекунанд.

Садриддин Айни барои тозагии забони адабӣ ва инкишофи он мубориза бурда, боигарии забони классикӣ ва забони зиндаи тоҷикро устодона ба ҳам омехт. Саъю кӯшишҳои ӯ дар ин бора ҳам дар асарҳои бадеии оламшумулаш ва ҳам дар асарҳои тадқиқотиаш, ки ба таҳлилу забон ва услуби классикони адабиёти тоҷик бахшида шудааст, мушоҳида мешаванд. Ин анъанаи устод С.Айноро олимони муътабари тоҷик

Б.Ниёзмуҳаммадов, А.Мирзоев, Н.Маъсумӣ ва як қатор олимони ҷавон давом дода меоянд.

Ҳиссаҷаҳо ҳамчун як қисми ҳиссаҳои нутқ ба грамматика ва ҳамчун воситаҳои муҳимми тобиши маъноӣ ба услуб тааллуқ доранд ва аз ин ҷиҳат бо хусусиятҳои грамматикӣ ва услубии худ барои нормаи забони адабӣ бетараф буда наметавонанд. Ҳамон навъе, ки таҳлилу тадқиқи мисолҳо нишон медиҳад, ҳиссаҷаҳо асосан дар контекст, дар суҳанронияи суҳанорӣ роли бисёр муҳимми услубиро бозида, чун эзоҳдиҳандаи мафҳумҳои нутқ, ҳам дар забони адабӣ-китобӣ ва ҳам дар забони гуфтугӯӣ, серистеъмом мебошанд.

Чунончӣ:

- *Қиссаи кӯтоҳ аспе буд, ки аз тамошояш сер намешуд, гӯё ҷонвар не, духтар бошад [1, 29].*

НЕ – ҳиссаҷа, ҳиссаҷаи инкорӣ, умумиистеъмомӣ, сода;

- *Ҳо, метобид об аз гулӯи ин ҳайвони фалакиву самакиву ғалатӣ, метобид. [1, 29]*

ҲО - ҳиссаҷа, ҳиссаҷаи тасдиқӣ, умумиистеъмомӣ, сода;

- *Агар рафту Ҳашак аз ҷиғдевор ба ҳотаашон дарояд, онҳо дигар калтак гирифта, вайро зада пеш намекарданд, балки бо хоҳишу илтимос ба қавли Холдори Чилдурӯғ, бароварда гусел мекарданд.*

Рафту – ҳиссаҷа, ҳиссаҷаи модаливу иродавӣ, умумиистеъмомӣ, сохта;

- *Агар рафту говгум бузак дар ягон тола ё ҷар дармонад, - чунин ҳодиса бо Ҳашак қаблан ҳам рӯй медоду вале касе парво намекард, ҳатто кампири Марям низ, зеро медонист, ки шаб дармонад рӯз ягон бало карда халос шуда меояд - ҳоло бошад нисфи Сармаддоҳ ба ҷусту ҷӯяш мебаронад. [1, 161]*

Рафту – ҳиссаҷа, ҳиссаҷаи модаливу иродавӣ, умумиистеъмомӣ, сохта;

- *Танҳо аз рӯйи хоктӯда неву дар тунукобаҳо ғел зада хобидани курра хавф мебурд ва боз сад таассуфи дигар меҳурд, ки ин ҳайвони гаштхавиф ва ҷинси заиф аст. [1, 36]*

Танҳо -

- *Чашм меҷӯшиду об аспро медид, ки қатраҳои об аз баданаш шорида ба замин меафтанд, қатра не, балки ситораҳои фирӯзон аз осмон бар остон мерехтанд... [1, 37].*

Не - ҳиссаҷа, ҳиссаҷаи инкорӣ, умумиистеъмомӣ, сода;

Тобишҳои маъноӣ ҳар як калима, таркиб ва ибора, аз ҷумла, ҳиссаҷаҳо дар нутқ ба оҳанги гуфтор, ба воҳидҳои иловагии эзоҳии баёни фикр—интонатсия, задаи калима, задаи мантиқӣ, ист(пауза), вазни овоз ва ба мавқею тартиби калимаҳо вобастагӣ доранд. Оҳанги гуфтор ва имову ишорат (ҳаракати мушакҳои рӯй ва даст дар вақти фикрронӣ) мазмуни калимаҳоро тағир медиҳанд ва ба нутқ ин ё он тобишҳои маъноӣ мебахшанд, ки бештар бар хилофи мафҳуми аслии он мебошанд. Ин хусусиятҳои забон, ки дар мавриди ифодаи фикр ё тарзи

суханронӣ мушоҳида карда мешаванд, барои аниқ ва муайян намудани тобиши асосии калима роли муҳимро бозид меоянд. Дар матн бошад, ин вазифаро то андозае аломатҳои китобатӣ адо мекунад. Вале, ҳаминро ҳам бояд гуфт, ки аломатҳои китобатӣ ҳамаи он тобишҳое, ки воҳидҳои иловагии эзоҳии сухан доранд, дар матн ифода карда наметавонанд. Доираи шарҳу эзоҳи воҳидҳои иловагии нутқ нисбат ба аломатҳои китобатӣ бисёртаранд. Бинобарин дар мавриди таҳлили ҳар як калима ҳамаи ин хусусиятҳоро дар ҳолати алоқамандӣ бо ҳамдигар дар назар бояд дошта бошем.

Воҳидҳои иловагии нутқ барои пурра намудани мундариҷаи гуфтор ислоҳи ифода, эзоҳу маънидоди калимаю ибораҳои алоҳида, ва ё шарту тарзи иҷрои амали субъект, амалу ҳолат кор фармуда мешаванд, онҳо муносибати худӣ гӯяндаро нисбат ба объект ё амали баёншуда маънидод менамоянд. Воҳидҳои иловагӣ дар рафти сухан баъди шакл гирифтани мақсади асосӣ истеъмом меёбанд, ки ин хусусияти онҳоро дар ҷумла ва ё дар ҷузъҳои алоҳидаи он мушоҳида кардан мумкин мешавад.

Ҳиссаҷо хусусиятҳои муҳими услубӣ-грамматикӣ ҳам доранд, ки барои ифодаи тобишҳои маъноии гуногуни нутқ, барои суханорӣ, барои ифодаи нозукии мақсад ва барои обуранг додани фикр хизмат мекунад. Оид ба ин масъала А.Т.Кайдаров мегӯяд: «Как показывает анализ, эти «микрэлементы» языка, если так можно выразиться, как и другие грамматические разряды, играют исключительно большую роль в языковой экспрессии служат в руках мастеров художественного слова и в живом общении представителей языка важным стилистическим средством, с помощью которого можно передать весьма утонченные оттенки мысли, разнообразные нюансы эмоциональных и модальных значений, которые в полном объеме доступны только лицам, в совершенстве владеющим данным языком ...» [7, 20].

- **Аҷаб** — калимаи арабӣ, шакли дигараш «**аҷабо**» буда, мафҳумоти ҳайронӣ, ҳайратовар, ҳайратангез, тааҷҷубовар, шигифтро дорад;
- **Бале** — калимаи арабӣ, ҳиссаҷаи тасдиқӣ ва маъноии саҳеъ, дуруст аст. Дар забони имрӯзаи тоҷик низ барои ифодаи тасдиқ — **ҳа, ҳо, оре** кор фармуда мешавад;
- *Ҳа, сабил! Гӯгирд ҳамеша бо ман буд, имрӯз бо ман нест...* [1, 153]
- *Ҳо, беҳуда намегӯянд, ки ту ин гунбази ақлу хирадро давоми гардан гуфта, қадрнамекуни!* [1, 110]
- *Ҳо мо ин занҳоро хуб медонем! – нарм-нарм лабханда карданд.* [1, 48]
- **Боз** — калимаи тоҷикӣ. Дар маъноҳои бисёр буда, дар асл асоси феъли замони ҳозираи «**бохтан**» мебошад. Ҳамчун морфемаи исмсоз — машғулияти касеро бо коре низ ифода мекунад. Дар баробари ин калимаи «боз» дар айнаи ҳол ба сифати ҳиссаҷа барои

ифодаи такрори амал ва давомияти замон (*бори дигар, аз нав, такроран*) ба кор бурда мешавад;

- *Боз ин борону нам ба дарди ревматизми миёнаш созиш намекарданд, чунон ки худро дар коре аз дигарон кам дидан ба кибраш созиш намекард.* [1,154]

ХУЛОСА

Ҳамаи ин хусусиятҳои ҳиссаҷаҳо дар забони адабии имрӯзаи тоҷикӣ ҷой доранд.

Имлои ҳиссаҷа риояи қоидаҳои зеро тақозо дорад:

А) Чузҳои ҳиссаҷа ва калимаҳои рехтаи навъи зер якҷо навишта мешаванд: *кошки, бигзор (бигзор), мабодо* ва ғайра.

Б) Ҷудо навишта мешаванд: - ҳиссаҷаҳои *ҳа (ҳо), оре, бале, на, на ... на, чи ... чи, не, фақат, танҳо, гӯё, магар, ҳатто, ҳаргиз, асло, оё, ҳам, низ* аз калимаҳои дигар:

- *На омадед ва на пайғом фиристодед.*
- *Ин гапро танҳо (фақат) як кас медонист.*
- *Ҳатто баъд аз ҷаласа баҳс идома дошт.*
- *Оё (магар) ин кор барои Шумо душвор нест?*
- *Меҳмон ҳам (низ) бо мо меравад.*
- *Ҳаргиз ба роҳи бад наравед.*
- *Ўро асло надидам ва ғайра; - ҳиссаҷаҳои таркибии биё мон, гӯё ки, шояд ки, равад ки, на фақат, на танҳо ва ғайра.*

В) Ҳиссаҷаҳои *-чӣ, -ку, -а* пас аз калима бо нимтире навишта мешаванд: *равем-чӣ, баргардем-чӣ, рафтед-ку, нагуфтед-ку, наовардед-а* ва ғайра.

Аз таҳлил ва таҳқиқи ҳиссаҷаҳо дар маҷмӯаи «Аспи обӣ»- и Баҳманёр мо дар асоси қайдҳои болоӣ амал намуда, дар омӯختан ва тадқиқи мавзӯи ҳиссаҷаҳо то ҳадди имкон, кӯшидем. Ин тарзи тадқиқот таҳлили ҳаматарафаи вазифаҳои грамматикӣ ва услубии ин гурӯҳи ҳиссаи нутқ - унсурҳои ёридиҳандаи забонро дар бар мегирад, ки онҳо ниҳоят серистеъмоланд.

Мувофиқи ақидаи яке аз услубшиносони Ўзбекистон дотсент И.А. Киссен - *дар матн ҷои аввалро аз ҷиҳати серистеъмолӣ калимаҳои ёридиҳанда, сониян, ҷонишинҳо ва феълҳои ёридиҳанда, баъд зарфу исму сифату шумораҳо ишғол менамоянд.*

КИТОБНОМА:

1. Баҳманёр "Аспи обӣ". Ҳикояҳо. – Душанбе: Адиб, 1988. – 192 саҳ.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 2. – Душанбе: Дониш, 1986.
3. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олий. Душанбе, 1987.

4. Кабиров М., Воҳидов А. Забони адабии ҳозираи тољик, Самарқанд, 2010;
5. Кабиров М., Чориев Т. Забони адабии ҳозираи тоҷик. – Тошкент, 2017;
6. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик. – Душанбе, 2013.
7. Халилов А. Ҳиссаҷаҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1977. –118 саҳ.
8. Ҳусейнов Ҳ., Шукурова К. Луғати терминҳои забоншиносӣ. Душанбе: Маориф, 1983.

INNOVATIVE
WORLD